

Exkurze do Mikulova – pohraničního města plného příběhů

Ondřej Matějka

1 | Komentář

Česko-rakouskou historii je možné na několika zvláštních místech zažít zcela bezprostředně. K takovýmto místům patří hranice. Podél celé hraniční čáry jsou místa, v nichž zanechala společná historie výrazné stopy. V tomto modulu bychom chtěli upozornit na jedno z nich, v němž je koncentrace odkazů na společnou historii, v dobrém i špatném, velmi silná. Jde o Mikulov, historické hraniční město položené přímo na hlavním silničním tahu mezi Vídní a Brnem.

2 | Průběh dne

Délka trvání	jeden den
Cílová skupina	střední školy, česko-rakouské výměny žáků, české a rakouské třídní výlety
Vztah k RVP	RVP G - Dějepis: OV Žák rozlišuje různé zdroje historických informací, způsob jejich získávání a úskalí jejich interpretace. Žák vymezí základní znaky hlavních totalitních ideologií a dovede je srovnat se zásadami demokracie; objasní příčiny a podstatu agresivní politiky a neschopnosti potenciálních obětí jí čelit.
Výukové cíle	Žáci poznají město jako místo paměti tím, že objevují odkazy na česko-rakouské souvislosti.
Kompetence	Žák respektuje různorodost hodnot, názorů, postojů a schopností ostatních lidí.
Metody	práce s texty, skupinová práce, place based education

Materiály	M1, M2, M3, M4, M5, M6, M7
Doporučený průběh aktivit	<p>Navrhované aktivity se odehrávají na čtyřech místech, které od sebe nejsou příliš vzdáleny, jak je možné vidět i na mapě M1. Pokud je k dispozici pouze jeden den, doporučujeme použít pro cesty mezi jednotlivými místy autobus.</p> <p>1. Hledání stop minulosti ve městě</p> <p>Výchozím bodem je mikulovské Náměstí (bod 1 na mapě M1). Žáci se rozdělí do tří skupin a dostanou do ruky vytištěné podklady ke třem tématům. Jedna skupina se vydá hledat stopy staletého působení rodu Ditrichštejnů (skupina pracuje s materiálem M2), druhá skupina se vydá hledat stopy židovské historie ve městě (pracuje s materiálem M3) a třetí skupina hledá stopy, které ve městě zanechalo období komunistické diktatury (skupina pracuje s materiálem M4). Každá skupina se přitom pokouší najít tři místa vyobrazená na fotkách a vyfotit je, pokud možno, ze stejné perspektivy. Žáci by také měli zjistit, co se na vyobrazeních nalézá. Samostatná práce skupin by měla trvat maximálně 2 hodiny. V předem domluvený čas se pak skupiny opět setkají a vyprávějí ostatním skupinám vlastními slovy, co hledaly, resp. co našly. Pokud je dostatek času, je možné společně navštívit ta místa, která každou skupinu zaujala nejvíce.</p> <p>2. Pamětní deska – Republikánská obrana</p> <p>Naproti jižnímu východu z mikulovského Náměstí je na rohu školní budovy připevněna pamětní deska, která připomíná Republikánskou obranu (bod 2 na mapě M1). Pamětní deska je odkaz na malou, ale důležitou epizodu česko-německého soužití ve 20. století. Ve 30. letech, kdy bylo německojazyčné obyvatelstvo v Československu naladěno stále více nacionalisticky a krátce před rozbitím Československa 90% z nich hlasovalo pro nacionální socialismus, se přesto našla malá skupinka německých antifašistů, kteří kladli odpor a zasazovali se za demokratické Československo. Společná práce probíhá s podporou materiálu M5.</p> <p>3. Brána ke svobodě</p> <p>Skupina společně dojde k památníku obětem železné opony tzv. Bráně ke svobodě (bod 3 na mapě M1). Cesta vede od staré celnice přímo podél hranice. U cesty byla zřízena naučná tzv. Stezka svobody, která česky i německy pojednává o tématu železné opony a o pokusech uprchnout z komunistického Československa přes nejpřísněji střeženou hranici do „svobodného světa“. Žáci by měli mít k dispozici dostatek času, aby si pročetli tabule s bohatým obrazovým doprovodem. U Brány ke svobodě můžou žáci diskutovat o otázce útěků přes hranice před rokem 1989 i dnes. Je-li dost času, žáci mohou odpovídat na otázku: Znáš někoho, kdo uprchl ze své země? Pokud ano, proč to udělal?</p>

4. Hřbitov v Drasenhofenu

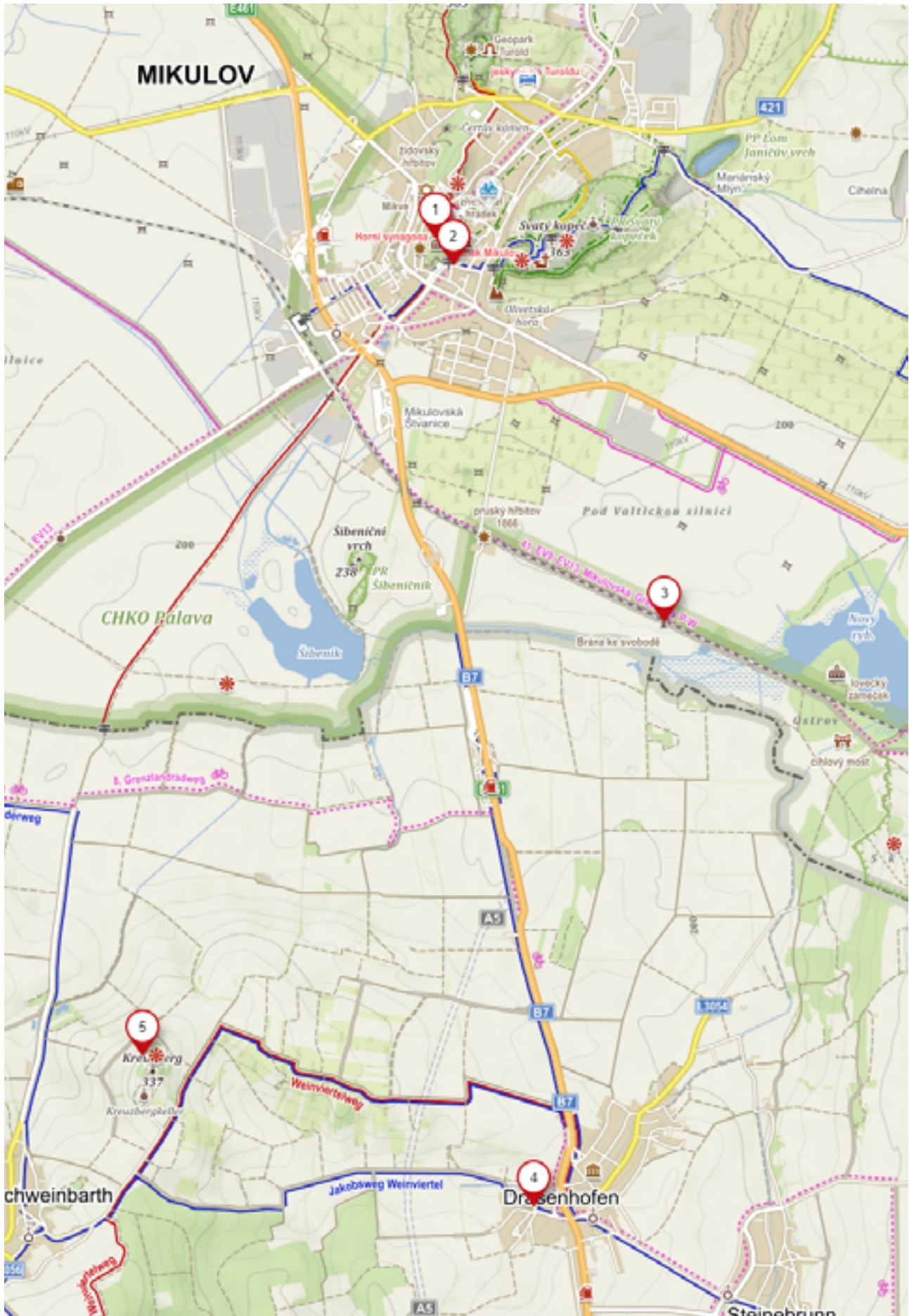
Skupina přejde hranici k prvnímu rakouskému místu, tedy k obci Drasenhofen, resp. k tamějšímu hřbitovu (bod 4 na mapě M1). Hned za vchodem se nachází malý památník obětem tzv. brněnského pochodu smrti vyhnaných Němců v červnu 1945. Na místě si společně můžete přečíst text M6 pro získání základních informací o události. Po prohlédnutí hřbitova pak práce pokračuje ve dvou skupinách někde v blízkosti, např. na celkem klidném místě u kostela. Jedna skupina dostane text M7, druhá text M8. Průvodní otázky k textům, které mají žáci zodpovědět, jsou:

1. Připomíná ti popsaná situace nějakou jinou situaci, ať už historickou, nebo současnou? Jestli ano, jakou a v jakém ohledu?
2. Je možné překonat události jako brněnský pochod smrti? Pokud ano, jak?

5. Kříž jižních Moravanů - Südmährerkreuz

Výprava končí u bodu 5 na mapě M1, u tzv. Kříže jižních Moravanů (Südmährerkreuz), tedy v místě, odkud vyhnání Němci z jižní Moravy mohli pozorovat svoji starou vlast přes železnou oponu. Žáci by měli dostat zhruba 30 minut času, aby místo sami prozkoumali a mohli si sami na základě pozorování udělat představu o jeho roli. Měla by následovat společná diskuse. Průvodní otázky pro debatu: Jak mohla návštěva takového místa působit na vyhnané Němce? Proč se setkávali na takovém místě?

→ M1: mapa: <https://mapy.cz/s/gefacokeha>



→ M2: Zámek Mikulov v době Ditrichštejnů

V roce 1572 získal kníže Adam Ditrichštejn od císaře Maximiliana II. panství Mikulov. V držení knížat Ditrichštejnů z Mikulova z rodu Ditrichštejnů a Mensdorff-Pouilly zůstalo město až do 20. století.

O působení knížat Ditrichštejnů svědčí někdejší knížecí zámek Mikulov a kolej piaristů, které v roce 1631 založil kardinál František Ditrichštejn jako první zaalpskou piaristickou kolej vůbec. Nechal postavit i křížovou cestu na Svatý kopeček, symbol města. Rodina Ditrichštejnů měla na náměstí v Mikulově svoji hrobku.

Součástí světových dějin se stal Mikulov 26. července 1866, kdy byl dějištěm jednání o příměří mezi Rakouskem a Pruskem během prusko-rakouské války, předběžný mír.

V dubnu 1945 došlo během ústupu německé armády na zámku k požáru. Byl při něm zničen nejen zámek, ale i mnoho uměleckých pokladů, které tam byly během války uchovávané. I když se nejprve uvažovalo o tom trosky strhnout, podařilo se zámek díky působení spolku pro jeho obnovu v 50. letech nákladně renovovat.



Zdroj: internet: [www.pohlednicemikulov.cz/images/moje_sbirka/vyhrano%20109%20130,-kc%20+%2015,-kc%20\(cca%201920\).jpg](http://www.pohlednicemikulov.cz/images/moje_sbirka/vyhrano%20109%20130,-kc%20+%2015,-kc%20(cca%201920).jpg), (cit. 02.05.2019)



Zdroj: internet: www.castles.cz/zamek-mikulov/galerie-obrazky-nakresy-historie.html, (cit. 02.05.2019)



Zdroj: internet: [www.pohlednicemikulov.cz/images/moje_sbirka/A-117%2030,-%20+%2035,-kc%20\(1962\).jpg](http://www.pohlednicemikulov.cz/images/moje_sbirka/A-117%2030,-%20+%2035,-kc%20(1962).jpg), (cit. 02.05.2019)

→ M3: Židovská obec v Mikulově

Židovská obec v Mikulově vznikla po roce 1421, když byli Židé vyhnáni z Vídně a Dolních Rakous. Uprchlíci uchýlili se do města vzdáleného od Vídně asi 80 kilometrů. Kardinál František z Ditrichštejna vzal Židy pod svou ochranu a využil jejich daně pro svoji účast ve třicetileté válce.

Postupně se stala z Mikulova nejdůležitější židovská obec na Moravě, měl tu své sídlo i moravský zemský rabín. Obec se stále rozrůstala, sčítání lidu nařizené Marií Terezií z roku 1754 uvádí 620 rodin; židovské obyvatelstvo se 3000 lidmi tvořilo zhruba polovinu obyvatel Mikulova. Jak to bylo zvykem u středoevropských židovských obcí, jen malá část Židů mohla pracovat jako řemeslníci, většina z nich byli obchodníci. Mikulovští Židé hráli velmi důležitou roli v obchodním styku mezi Moravou a Rakouskem.

Teprve po revoluci 1848 bylo Židům povoleno se svobodně usazovat. To vedlo k vystěhování židovského obyvatelstva z Mikulova. Když měl Mikulov v roce 1938 asi 8000 obyvatel, bylo z toho už jen 472 Židů. Jenom 110 z nich se povedlo uprchnout před nacistickým terorem do zahraničí, 327 naproti tomu holocaust nepřežilo. S koncem druhé světové války tak skončila i historie židovské obce v Mikulově.

Historie židovské obce v Mikulově je pro Moravu typická. Obce vznikaly v menších městech, která je po vyhnání přijala, a po roce 1848, když se směli Židé svobodně pohybovat, odstěhovali se především do větších měst. Z židovské obce v Mikulově dnes už mnoho nezbylo. Nejdůležitějšími památkami jsou hřbitov a někdejší synagoga. Najdete je? Najdete také místa, která jsou zobrazena na fotografiích níže?



Zdroj: Internet: <http://promoravia.blog.cz/1007/zide-na-morave>, (cit. 02.05.2019)



Zdroj: internet: www.pohlednicemikulov.cz/vcera_dnes.htm, (cit. 02.05.2019)



Zdroj: internet: www.10hvzd.cz/cs/objekt/mikulov/o-komunite, (cit. 02.05.2019)

→ M4: Stopy z doby komunistické vlády

Mikulov byl po druhé světové válce jen navenek stejným městem jako před válkou. Obyvatelstvo bylo jiné. Židovská obec zmizela v důsledku vlády nacistů, Němci byli po válce z Československa vysídleni. Obyvatelstvo nyní tvořili noví, čeští osadníci, kteří přišli často z východní Moravy. Jen postupně se Mikulov stával jejich skutečným domovem.

Důležitou okolností bylo, že město leželo přímo u železné opony. Proto bylo „frontovým městem“ v „boji proti imperialismu“, tedy proti Západu. Touto bojovou ideologií byl v mnoha ohledech ovlivněn duch města, mj. také tím, že tu bydlelo velmi mnoho příslušníků pohraniční stráže.

Jednou z nejdůležitějších otázek pro nové obyvatele byla renovace zámku, který na konci války vyhořel. Díky iniciativě občanů byl zámek nakonec renovován. Důležitou osobou, která se o to zasazovala, byl Rudolf Gajdoš, akademický malíř, který přišel do Mikulova po válce z východní Moravy. V renovovaném velkém sále zámku namaloval obrovskou fresku ve stylu socialistického realismu. Bylo by hloupým zjednodušením toto dílo odsoudit jako „dědictví komunismu“, stojí za to jej vidět jako dokument pozoruhodně zachycující svou dobu.

V desetiletích po válce chátraly staré budovy města. Především ta část města, kde kdysi žila židovská obec, byla do velké míry zbořena. Úpadek města byl nicméně později zastaven, a město bylo také rozšířeno novostavbami. Symbolem tehdejší doby byla socha Klementa Gottwalda, prvního komunistického prezidenta, umístěná na Náměstí. Po konci komunistické vlády byla odstraněna. Najdete někoho, kdo ví, kde přesně stála?



Zdroj: internet: www.pohlednicemikulov.cz/vcera_dnes.htm, (cit. 02.05.2019)



Zdroj: internet: [www.pohlednicemikulov.cz/images/moje_sbirka/vyhrano%20098%2039,-%20+%2035,-kc%20\(1969\).jpg](http://www.pohlednicemikulov.cz/images/moje_sbirka/vyhrano%20098%2039,-%20+%2035,-kc%20(1969).jpg), (cit. 02.05.2019)



Zdroj: internet: www.pohlednicemikulov.cz/images/moje_sbirka/z%20me%20korespondence.jpg, (cit. 02.05.2019)

→ M5: Pamětní deska – Republikánská obrana

Text na desce:

„V době ohrožení ČSR nacismem stála v osudném roce 1938 na hranicích připravena k boji Republikánská obrana, bojová organizace německých antifašistů. Z hranice ustoupila až 8. října 1938 s posledními jednotkami armády a stráže obrany státu, když byl Mikulov okupován v důsledku mnichovského diktátu hitlerovským Wehrmachtem.“

Ať žáci zkusí nejprve sami na základě textu přijít na to, na co tato pamětní deska upomíná. Přitom ať zodpoví následující otázky:

- ┆ Jaké bylo politické zaměření Republikánská obrana?
- ┆ Proč je mikulovské dění v říjnu 1938 pro Čechy hodno připomínání?

Komentář k otázkám:

Republikánská obrana byla bojová organizace sudetoněmeckých sociálních demokratů. I když byly bojové organizace politických stran v Československu zakázané, Republikánská obrana byla jako kompenzace nacionalistických bojových organizací Sudetoněmecké strany (tzv. Sudetoněmecký freikorps) tolerována. Čím silněji tíhli ve 30. letech Němci v Československu k radikálnímu nacionalismu, respektive k nacismu a čím více se obraceli proti demokratickému československému státu, tím silnějším tlaku sudetské většiny byli vystaveni sudetoněmečtí antifašisté a tím i Republikánská obrana. Ještě před tím, než Sudety, tedy oblasti Československa většinově osídlené Němci, obsadila v říjnu 1938 německá armáda, byli vystaveni násilí ze strany Sudetoněmeckého freikorpsu, po obsazení byli zatýkáni a posíláni do koncentračních táborů. Zároveň se jim dostávalo ze strany české společnosti malé podpory, protože se na ně nahlíželo jako na Němce. Sudetoněmecká antifašistická organizace tak byla skupinou, která v mnoha ohledech prokazovala v tehdejší době ojedinělé odhodlání. I když se jednalo o Němce, byli ochotni pro zachování demokracie spolupracovat s Čechy. Ve 30. letech, kdy demokratické hodnoty ztrácely v Evropě vliv a vznikaly naopak autoritativní politické režimy, byly takové skupiny jako sudetoněmečtí antifašisté vzácným jevem. Dodnes je možné si z nich brát příklad.

→ M6: Brněnský pochod smrti

V Brně se za nacistické nadvlády národnostní spory změnil v nepřátelství. Kounicovy koleje, které se jako vězení, mučírna a popraviště Gestapa staly symbolem nacistického teroru, se v květnu 1945 proměnily v místo odplaty. Německá i česká svědectví vyprávějí shodně o mučení a vraždách, kterým zde i na dalších místech Brna padly za oběť stovky lidí. Německojazyčné obyvatelstvo Brna bylo kolektivně označeno za viníka nacistického útlaku a aktuálních problémů města těžce poničeného válkou.

Napjatá situace vyvrcholila vyhnáním cca 24 000 německy mluvících žen, dětí a starců z domovů v Brně a okolí směrem k rakouským hranicím. Ve výnosu Zemského národního výboru z 29. května 1945 se k tomu píše: „Němci, bydlící v obvodu města Brna, a to všechny ženy a děti, dále muži pod 14 let a nad 60 let a muži práce neschopní, budtež z města vyvedeni“¹. Akce započala 30. května večer, kdy policisté a samozvaní „milicionáři“ Němce, oloupené o cennosti, sehnali z jejich bytů na shromaždiště, mimo jiné u augustiniánského kláštera. První skupina opustila Brno už v nočních hodinách z 30. na 31. května ve směru na Rajhrad, kde měla přečkat do svítání. Časně z rána 31. května, na který toho roku připadal svátek Těla a krve Páně, bylo asi 20 000 žen, dětí a starých mužů hnáno z města na jih. Žalostný průvod hlídáný českými dozorci, v němž hlavně ženy postrkovaly dětské kočárky a další vozíky se zavazadly, sice doprovázela i sanitní služba, ale nedostatek vody ve žhnoucím horku byl smrtící.

Asi 10 000 lidí pak vojáci československé armády, která se mezitím vložila do dění, odvedli přes Mikulov směrem ke státní hranici. Následovaly další tisíce, roztroušené do skupin a skupinek. Přechod československo-rakouské hranice jižně od Mikulova narazil na komplikace a byl zdržován prvotním pokynem komunistického ministra vnitra Franze Honnera, který s tichým souhlasem celé spolkové vlády nařídil rakouským pohraničním orgánům vyhnance odmítnout. V Rakousku byli tito lidé zprvu odkázáni na pomoc starostů, farářů a jednotlivců. Stovky jich zemřely na rakouském státním území – 174 z nich v pohraniční obci Drasenhofen – vyčerpáním, ale i vlastní rukou.

Celkově je doloženo přinejmenším 1700 smrtelných obětí. Převážná většina z nich přišla o život v nelidských podmínkách provizorního tábora v Pohořelicích a na dalších místech na Moravě a v Dolním Rakousku. Příčinou smrti byly většinou vyčerpání a infekční nemoci (úplavice), tedy výsledky nedostatečného zajištění základní péče této překotně zorganizované akce.

Zkráceno podle „Sousedé“ Václav Šmidrkal, Ota Konrád, Hildegard Schmoller, Niklas Perzi (Eds.).

¹ *Moravský zemský archiv Brno, fond B-280, karton č. 58, Výnos ZNV Brno č. 78/1945.*

→ M7: Svědectví pamětnice o Brněnském pochodu smrti

Zažila jsem pochod smrti do Pohořelic na svátek těla a krve páně následujícím způsobem: v 9 hodin večer 30. května 1945 jsme byli vyhnáni z bytů. Celou noc jsme stáli v davu, ženy, muži a děti, ve starobrněnské klášterní zahradě. Za svítání jsme byli z klášterní zahrady vyhnáni a na klášterním dvoře rozděleni do tří průvodů. Potom k nám přistoupil štábní kapitán s hordou partyzánů a četníků a zařval: „Odevzdat zlato, peníze a spořitelní knížky!“ Po této výzvě se všichni partyzáni, četníci i on sám vrhli na bezbranné ženy a starce, vytrhávali jim šperky, peníze a všechny cennosti, krátce brali všechno, co jim připadalo hodnotné, z jejich těl a kufrů. Každý z partyzánů měl kufr plný zlata, stříbra a šperků, štábní kapitán Holátko prováděl tento rozkaz. Během těchto scén jednal Národní výbor pod vedením Matuly, předsedy Národního výboru v Brně. Jeho žena vlastnila uzenářství v Brně, on sám byl od roku 1945 starostou Brna. Následující scéna se přitom odehrála před našima očima: jedna starší dáma byla partyzány okradena o všechny svoje šperky. Měla na sobě cenné brilianty. Když jí partyzáni chtěli ukrást i snubní prsten, prosila je následujícími slovy: „Můj pane, prosím Vás, nechte mi tento jediný prsten, nemá pro Vás žádnou cenu. Brzy tomu bude 55 let, co mi byl dán mým mužem před oltářem, a chtěla jsem být s tímto prstenem pohřbena.“ Na to řekl: „Ty stará svině, mluvíš jako kniha, ale řekni mi to česky, protože my jsme ve svobodné československé republice a u nás se bude mluvit jenom česky!“ a stáhl ji prsten z ruky.... Protože musely davy lidí stát už celou noc na ulici a v klášterní zahradě, mnozí z nich se zhroutili už po pár kilometrech pochodu. Cesta vedla směrem na Pohořelice.... Asi po 15 kilometrech cesty, u obce Rajhrad byli unaveni a vyčerpaní, kteří už nemohli dál, zahrnání do tábora Rajhrad.... Tam byli přepadeni partyzánskými ženami, vyslečení do naha a ženy i muži byli prohledáni kvůli penězům a šperkům. Jejich oblečení bylo doslova rozstříháno při hledání cenností. Mnozí byli ubiti k smrti a podle výpovědí mnohých, kteří došli do Pohořelic, také zastřeleni. Nepopsatelné scény se odehrávaly na silnici do Pohořelic, tím hůře, když se odpoledne přihnala příšerná bouřka a zaplavila příkopy u silnice. Unavení a vyčerpaní lidé klouzali po rozměklé půdě, byly poháněni mlácením a ranami bičem, ale mnozí už nebyli s to dostat se na nohy. Příkopy u silnice byli plné částí oblečení, kufrů, potravin, které odhazovali vyčerpaní lidé, a mezi tím seděli ti, kteří na vyčerpání také zemřeli. Velká část lidí se dovezla až do Pohořelic, kde jich ale tisíce zemřely.

Zkráceno podle „Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen“ (Dokumenty k vyhnání Sudetských Němců), zprávu podala: M.v.W. 22. 2. 1951

Pouť smíření připomněla oběti brněnského pochodu smrti, tyden.cz

Hromadné vyhnání německy mluvících obyvatel Brna v sobotu připomněla třicetkilometrová Pouť smíření. Ráno se v Pohořelicích na Brněnsku v místě někdejšího provizorního tábora a pohřebiště sešlo asi 300 lidí. Většina jich pak pěšky vyrazila do Brna. Pouť skončila po 18.00 na nádvoří kláštera na Starém Brně, kde na účastníky pochodu kromě slavnostního přivítání čekala i skupina asi deseti odpůrců. Pouť označili za plivnutí do tváře lidem umučeným nacisty.

Mezi účastníky poutě a pietního setkání v Pohořelicích nechyběli pamětníci události, jež se odehrály přesně před 70 lety a které si vyžádaly stovky až tisíce životů německy mluvících Brňanů. Převažovali však mladí lidé. Na poslední občerstvovací stanici před gymnáziem Vídeňská se k pochodu připojili politici i hosté z Německa a Rakouska včetně nejvyššího představitele Sudetoněmeckého krajanského sdružení Berndta Posselta.

Pouť vyvolala v německy mluvících zemích velkou pozornost, stejně jako nedávná Deklarace smíření a společné budoucnosti, ve které brněnské zastupitelstvo vyjádřilo lítost nad divokým odsunem Němců. Podle krajského zastupitele Davida Macka (KDU-ČSL), jenž se zúčastnil nedávného sjezdu sudetských Němců v Augsburgu, si Brno udělalo pozitivní reklamu a otevřelo nové možnosti spolupráce.

Odsun se prý dotkl každé desáté rodiny v Brně." Osobně vnímám naše bývalé krajany, sudetské Němce, jako obrovský nevyužívaný potenciál pro všestranný rozvoj naší země," řekl Macek. Dokonce navrhl, že by se některý z příštích sjezdů mohl konat v Brně. Deklarace smíření má ale mezi brněnskými politiky také své odpůrce, kritizoval ji například hejtman Michal Hašek (ČSSD). Pietní pochod z Brna do Pohořelic se v minulých letech konal osmkrát, ovšem za mnohem menšího zájmu. "Poprvé jsme byli tři," řekl pořadatel Jaroslav Ostrčilík. Tentokrát se směr cesty obrátil a pochod výrazně podpořil brněnský magistrát. "Tím, že se vracíme proti proudu tehdejšího pochodu, se smiřujeme s lidmi, kteří tehdy museli jít, ale zároveň se smiřujeme sami se sebou. Je to symbolické vrácení tehdejších událostí do povědomí lidí," uvedl Ostrčilík.

Divoký odsun, který se odehrál 30. a 31. května 1945, dosud vzbuzuje dohady a polemiky o příčinách a průběhu události. Prakticky během jedné noci muselo z Brna odejít nejméně 19 500 Němců. Při pochodu směrem do Rakouska, který se někdy kontroverzně nazývá brněnský pochod smrti, zahynulo nejméně 1700 lidí. Podle sudetoněmeckých historiků bylo obětí pět až deset tisíc. Mnozí podlehlí nemocem a vyčerpání, další se stali obětí násilí.

Vyhnání brněnských Němců představuje podle historiků stále těžko uchopitelnou událost, a to zejména pro silnou vrstvu nánosů různých verzí historické paměti. Primátor Brna Petr Vokřál (ANO) uvedl, že nechce být soudcem minulosti, nicméně že násilí nemělo být v roce 1945 oplaceno násilím. Odsun se podle něj dotkl každé desáté rodiny v Brně. Že se při odsunu děly excesy, připustili i účastníci dnešního protestu proti pouti a proti smířlivým gestům vůči Německu. Zdůrazňovali však dobový kontext a to, že šlo o přímý důsledek války vyvolané nacistickým Německem.

Zkráceno podle zdroje z https://www.tyden.cz/rubriky/domaci/pout-smireni-pripomnela-obeti-brnenskeho-pochodu-smrti_344585.html?showTab=nejctenejsi-7 (cit. 29.08.2019).